

І. М. Сікорська

Вертеп

ВЕРТЕП – народний ляльковий театр, споріднений з польською шопкою, білоруською батлейкою, російським Петрушкою, західноєвропейським театром маріонеток. Перша згадка про мандри з ляльками – 1573. Розквіт В. у 2-й пол. 18 ст. пов'язаний з розвитком в Україні шкіл. драми, зокрема інтермедій. В. – двоярусна дерев'яна скринька (2 x 1 м). У долівці кожного ярусу – щілини, по яких вертепник водив ляльок, рухаючи їх за допомогою дротиків, і розігрував на різдвяні свята вертепні драми, що демонструвалися на ярмарках, сільс. майданах, по хатах. Вертепна драма складалася з двох частин: перша – релігійна (відбувалася у верх. ярусі, 13–17 яв) – легенда про народження Христа та злочини царя Ірода, подана крізь призму нар. свідомості, її дія розгорталася за законами драми: Паламар запалював свічки та дзвонив у дзвони – пролог, поява Янгола перед пастухами та їхнє привітання Христа – експозиція, наказ Ірода воїнам – зав'язка, сценка із Рахиллю – кульмінація, вбивство Ірода – розв'язка. Друга частина – світська (відбувалася у ниж. ярусі, 28–31 яв-інтермедій) – низка майже не пов'язаних між собою комічно-побут. сценок із нар. життя, які переставлялися, випускалися, замінювалися. Принцип «нанизування» зробив драму динамічною, відкритою для імпровізації та варіантності. Її героями були комічні персонажі нар. пісень: Дід та Баба, уніат. Піп, Дяк, невдаха Клим із Козою, Циган із Кобилою – персонажі різдвяних нар. вистав «Маланка» й «Коза», а також пари представників різних національностей: рос. Солдат і Дарія Іванівна, Поляк з Полькою, Гусар із Мажаркою, Циган з Циганкою, Жид із Жидівкою. Різні сусп. й нац. типи змінювалися, ніби у калейдоскопі, кожен висловлювався влас. мовою (в основі своїй – українською), жаргоном, проявляв свої суттєві, часто доведені до карикатури звички, вірування і пристрасті. Різноманіт. склад персонажів відтворював структуру тогочас. укр. суспільства, його звичаї, симпатії, антипатії. Ця частина пройнята жартами, елементами сатири. Більшість сценок світ. частини об'єднував Запорожець – улюблений нар. герой. Вертепна драма увібрала багато муз. жанрів епохи: канти, псалми, нар. романси, нар. танки та ін. Події чергувалися з піснями й танцями. Узагальнені алегор. образи 1-ї ч. не вимагали конкрет. характеристик. Тому, згідно з драматургією, в її музиці переважали чотириголосні хор. канти (як коментар, резюме, «випередник» подій), мелодії яких близькі до старовин. колядок. У вертеп. драмі наявні початки монотематизму: більшість мелодій мають схоже початкове мело-гармон. «ядро». 1-й кант «Пінію время і молитві час» відігравав роль хор. інтродукції, кант «Ой під

вишнею» знаменував перехід від реліг. до світ. частини вертеп. драми. У 2-й ч. В. звучала переважно танц.-інструм. музика, об'єднуючи епізоди у драматург. ціле, створювала своєрідні муз. характеристики персонажів. У числен. козачках, комаринській, краков'яку, халяндірі та євр. танках за допомогою характер. мелод. малюнку, ладових особливостей, ритміки підкреслювалися типові риси персонажів різних національностей. Оркестр В.: скрипка, бубон, сопілка («троїсті музики»). Проникнення у реліг. частину драми побут. персонажів (сценка з пастухами) обумовило появу серед хор. номерів інструм. епізоду – укр. танцю «Дудочка». Вкраплення в інтермедійну частину В. патріот. мотивів, втілених в образі Запорожця, зумовило появу пісні «Та не буде лучче»; у зх.-укр. варіанті В. Запорожець співав істор. пісню «А в містечку Берестечку» та козацьку «Да козак душа правдивая». Відомо кілька варіантів укр. В.: Сокиринський, або Галаганівський (1771), Волинський (1788–91), Куп'янський (1823), Славутинський (1897), Батуринський і Хорольський (кін. 19 ст.) та ін. Збереглася музика Сокиринського, Славутинського, Батуринського В., а також фрагменти інших. Паралельно з ляльк. В. у народі побутували живий або мішаний варіанти В., які містили більше можливостей для сценіч. гри, актор. майстерності, вираз. декламації. Вагоме місце належало музиці. Широке побутування вертеп. драми створювало передумови для розвитку ін. форм нар. театру, зокрема опер. вистави. 1918 живий В. поставлено у Києві в «Молодому театрі» Леся Курбаса; його традиції відновлено у Київ. молодіж. театрі. 1923–29 при Києво-Межигір. худож.-керам. технікумі існував Межигірський В. політ.-соц. спрямування, де ставилися вистави злободен. тематики. Серед персонажів – Червоноармієць, цар Микола, кайзер Вільгельм, імператор Франц-Йосиф, представники Антанти, Піп, Ксьондз. У репертуарі – агітац. вистави на антиреліг. та міжнар. теми. У 30-і рр. В. діяв у Харкові при АРМУ. Елементи естетики В. застосовуються в сучас. театр. практиці. За принципами традиц. В. поставлено «Укр. вертеп» (1975, Харків. театр ляльок), «Енеїду» І. Котляревського (1985, Київ. театр ляльок). Колекція В. скриньок і ляльок зберігається у МТМК. Наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. 20 ст. почалося відновлення вертеп. традицій в укр. побуті. Від 1989 у Міжнар. центрі культури і мистецтв (Київ) організовуються фестивалі-огляди В. 1995 в Луцьку проведено огляд-конкурс вертепів «З Різдвом Христовим!» та наук.-теор. конф., присвяч. питанням вивчення та побутування В. 2003 фестиваль-огляд В. відбувся у Нац. опері України.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Галаган Г. Малорусский вертеп // КС. 1882. Т. 4, № 10;
2. Житецкий П. Вертепная драма и ее сценическая постановка // Там само; Петров Н. Старинный южнорусский театр и в частности вертеп // Там само. № 11;
3. Драгоманов М. Народний театр на Україні // Житє і слово. 1895. Кн. 1;
4. Кисіль О. Український вертеп: Текст, малюнки, ноти з вступ. статтею. Петроград, 1918;
5. Возняк М. Початки української комедії (1619–1819). Л., 1919;
6. Марковський Є. Український вертеп: Розвідки й тексти. К., 1929;
7. Архимович Л. Українська класична опера. К., 1957;
8. Волошин І. Джерела народного театру на Україні. К., 1960;
9. Копиця М. Д. Музика українського вертепу // Музика. 1976. № 4;
10. Франко І. До історії українського вертепу XVIII ст. // Збір. тв.: У 50 т. Т. 36. К., 1986;
11. Федас Й. Український народний вертеп. К., 1987;
12. Крупчин М. М. Вертеп Прикарпатського села // НТЕ. 1990. № 1;
13. Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. К., 1991;
14. Ошуркевич О. Деякі типологічні особливості світлотіньового вертепу // Мат. до укр. етнології. К., 1995. Вип. 1(4); Хланта І. В. Закарпатський вертеп. Уж., 1995;
15. Круковська В. І. Святкуємо Різдво: Молитви, колядки, щедрівки, вірші, присвяч. Різдвяним і Йордан. святам, а також сценарії вертепів. Л., 2001;
16. Федас Й. Музичний чинник у вертепі // Мат. до укр. мистецтвознавства. К., 2003. Вип. 2.

Бібліографічний опис:

Вертеп / І. М. Сікорська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33638>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).